

24. Sezgin F. Geschichte des arabischen Schrifttums. – Bd. I. Qur’ānwissenschaften, ḥadīṭ, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik. – Leiden: E.J.Brill, 1996. – 936 s.
25. Sezgin F. Geschichte des arabischen Schrifttums. – Bd. III: Medizin-Pharmazie, Zoologie-Tierheilkunde. – Leiden: E.J.Brill, 1996. – 498 s.
26. Sezgin F. Geschichte des arabischen Schrifttums. – Bd. IV. Alchimie-Chemie, Botanik-Agrikultur. – Leiden: E.J.Brill, 1996. – 399 s.
27. Sezgin F. Geschichte des arabischen Schrifttums. – Bd. V. Mathematik. 1974. – Leiden: E.J.Brill, – 515 s.
28. Sezgin F. Geschichte des arabischen Schrifttums. – Bd. VI. Astronomie. 1978. – Leiden: E.J.Brill, – 522 s.
29. Sezgin F. Geschichte des arabischen Schrifttums. – Bd. VII. Astrologie-Meteorologie und Verwandtes. – Leiden: E.J.Brill, 1979. – 486 s.
30. Suter H. Die Mathematiker und Astronomen der Araber und ihre Werke. – Leipzig: Druck und verlag von B.G.Teubner, 1900. – 289 s.
31. Schedel H. Registrum huius operis libri cronicarum cum figuris et imaginibus ab inicio mundi. – Nuremberg: A.Koberger, 1493. – 336 p.
32. <https://kun.uz/42247529>
33. <https://oak.uz/page/8>

TEMÜR VE DEVLETİ HAKKINDAKİ ARAŞTIRMALARA YENİ BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Bölümü

Аннотация: мақолада Амир Темур давлатининг бошқа давлатлар билан элчилик алоқаларининг ўрнатилиши, Темурийлар давлати ҳақидаги Ғарб тарихчиларининг тадқиқотлари, тадқиқотлар олиб борилиш сабаблари, Рене Гроуссетнинг “Дашт императорлиги”, Картер Финдлейнинг “Дунё тарихида турклар”, Жен-Паул Роукс, Пётр Голден, Христофор Бесквит, Фредерик Стар, Беатрис Форбес Манз, Жон Вуудс, Мария Субтенли асарлари, ушбу асарларда Амир Темур ва давлатига оид қараешлар, Амир Темур давлат сиёсати вайронкорликка эмас, бунёдкорликка асосланганлиги, Темурийлар даври ренессанси, Туркияда Амир Темур ва Темурийлар тарихининг ўрганилиши, унинг даврларга бўлиниши ҳақида маълумотлар берилади. Шу билан бирга, тадқиқотда Амир темур ва

Тўхтамишхон ўртасидаги муносабатлар, Темурийлар ва Усманийлар давлати ўртасида қиёсий таҳлил, Темурийлар давлати инқироzi сабаблари таҳлил қилинган.

Калит сўз ва иборалар: Амир Темури, Темурийлар, Дашт императорлиги, микрополитика, макрополитика, ренессанс, тарихий манбалар, давлатчилик, Амир Темурига муносабат.

Özet Bu bildiri metninde, Emir Timur devleti ile diğer devletler arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, Batılı tarihçilerin Timur Devleti ile ilgili araştırmaları, araştırma yapma sebepleri, René Grousset'in "Bozkır İmparatorluğu", Carter Findley'in "Dünya Tarihinde Türkler", Jean -Paul Roux, Peter Golden, Christopher Besquith, Frederic Star, Beatrice Forbes Manz, John Woods, Maria Subtenli'nin eserleri, bu eserler Amir Timur ve devleti hakkında bilgi vermektedir, Amir Timur'un devlet politikası yıkımdan çok yaratıcılığa dayanmaktadır, Timurlular dönemi rönesansı, Türkiye'de Emir Timur ve Timurlular tarihinin incelenmesi ve dönemlere ayrılması ele alınmıştır. Çalışmada aynı zamanda Emir Timur ile Toktamış Han arasındaki ilişki, Timurlular ile Osmanlı devleti arasında karşılaştırmalı bir analiz ve Timurlu devletinin içinde bulunduğu buhranın sebepleri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Emir Timur, Timurlular, Bozkır İmparatorluğu, mikropolitika, makropolitika, rönesans, tarihi kaynaklar, devletçilik, Emir Timur'a bakış

Annotation: in the article notices, the establishment of diplomatic relations between Amir Timur's state and other countries, studies of Western historians about the Timurid state, reasons for conducting studies, René Grousset's "Empire of the Steppe", Carter Findley's "Turks in World History", Jean-Paul Roux, Peter Golden, Christopher Besquith, Frederic Starr, Beatrice Forbes Manz, John Woods, Maria Subtenley's works, outlooks on Amir Timur and his state in these works, Amir Timur's state policy is based on creativity rather than destruction, the renaissance of the Timurid era, the study of the history of Amir Timur and the Timurids in Turkey, its division into periods information is provided. At the same time, the relationship between Amir Timur and Tokhtamish Khan, a comparative analysis between the Timurids and the Ottoman state, and the causes of the crisis of the Timurid state were analyzed in the study.

Key words and phrases: Amir Timur, Timurids, Steppe Empire, micropolitics, macropolitics, renaissance, historical sources, statehood, attitude to Amir Timur

Çağatay Hanlığının zayıflamasıyla iktidarı ele geçiren Temür¹⁰, ahfadı tarafından devam ettirilecek yeni bir hanedan oluşturarak hanlık mirasına sahip çıktı. Hanlığın güçlü adamı hâline gelmesinden itibaren Temür, hem hanlık topraklarındaki birliği sağladı hem de cihan hâkimiyeti iddiasıyla devrin büyük güçleriyle hesaplaşmalara girdi. Bu hesaplaşmalardan biri de 1402 Ankara Savaşıdır. Mustafa Kafalı'nın deyiimiyle “devrin bütün büyük güçleriyle hesaplaşıp kazanmış olan Temür, gücü bilinmeyen Çin ile hesaplaşma yolunda iken ölmüştür.”

¹⁰ Türkiye’de sık olarak kullanılan Timur şekli, Temür kelimesinin Arapça ve Farsçalaşmış biçimi olup Golden ve Manz, eserlerinde bunu net olarak açıklamışlardır [18:1], [14:257].

Temür'ün Türkistan'da güçlü konuma yükseldikten sonra 35 yıl içinde gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri, bir yüzyıl yaşayacak olan yeni ve güçlü bir hâkimiyet meydana getirdi. Bu sebeple Avrupa da dâhil olmak üzere diğer devletlerin dikkatini çekmekte gecikmedi. Nitekim gerek Avrupa'dan gerek Çin'den Temür'e diplomatik ilişkiler kurmak üzere elçiler gönderildiği görülmektedir. Bu durum da, Temür'ün cihan hâkimiyeti iddiasıyla çıkmış olduğu yolda kat ettiği mesafenin adeta bir göstergesi gibidir.

Modern bilimin ilerlemesiyle özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren tarih araştırmalarında da ilerlemeler kaydedilmiş ve bu araştırmalar arasında Temür ve devleti ile ilgili olanlara da rastlamak mümkün olmuştur. Daha önce 2012'de Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan 1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresinde bu konuda geniş bir değerlendirmede bulunmuştum [12]. Söz konusu çalışmamda araştırmaları Batı ve Türkiye başlığı altında ele alıp Batının ve ülkemizin geldiği durumu incelemiştim. Bu yazıda o tarihten sonra çıkmış olan bazı çalışmaları da ekleyerek araştırma sahasını bugüne kadar getirmeyi amaçladım. Ancak konu bütünlüğü ve yazarların yaklaşımlarının tam anlaşılması için eski metinde fazla bir kısaltmaya veya özete gitmeyi doğru bulmadım. Bu şekilde güncel ve bütüncül bir bakış sunmayı istedim.

BATIDA TEMÜRLÜ ARAŞTIRMALARI

Batı dünyasında Temür ve devleti ile ilgili araştırmaların diğer bozkır devletlerine göre nispeten geç başladığı ve başka alanlardan bağımsızlaşmasının yine epeyce geciktiği fark edilmektedir. Temürlüler üzerine bağımsız araştırmaların bu şekilde gecikmesi, bizi öncelikle genel tarihler içerisine bakmaya zorlamaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinde ise bu alanda bağımsız araştırma ve monografilerin çıkmaya başladığını söyleyebiliriz.

Genel Tarihler:

Modern tarihçiliğin geliştiği aşamalarda Temürlüler uzun bir süre genel tarihler içerisinde değerlendirilmiştir. Bir başka deyişle, Temür ve hanedanı, Asya'da veya bozkırda kurulan başka devletlerle bir araya getirilerek genel bir

bölge tarihi dâhilinde araştırılmıştır. Bu araştırmalardan kimisi Temürlüleri bir bozkır devleti olarak ele alırken kimisi de İran kültür dairesi içerisinde değerlendirmiştir.

Genel tarihlerde hem kendi devrini hem de kendinden sonraki araştırmaları etkileyen en önemli araştırmacı şüphesiz Rene Grousset'dir. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* adlı meşhur eserinde Atila, Çingiz Han ve Temür'ü ön plana çıkartır. Grousset'nin genel yaklaşımına bakıldığında bu bozkır liderlerine cihan fatihleri perspektifinden yaklaştığı anlaşılmaktadır. Eser, genel olarak eskiçağdan itibaren bozkırın önemini kaybettiği yakınçağa kadar olan dönemde bozkırda kurulan siyasi hâkimiyetleri ele alır. Eserde Temür ve devleti ile ilgili konulara baktığımızda, Temür'e yine cihan fatihi perspektifinden yaklaşıldığını anlarız. Ancak Grousset'nin belki de Batı'daki oryantizmin etkisiyle genel olarak olumlu özellikleri olumsuz kelimelerle anlattığını gözlemliyoruz:

Timur çok daha akıllı çıkmıştı. Yirmi beş yaşındaki bu genç adam ortaya çıkmak için fırsatın çok uygun olduğunu anlamıştı. İli Moğollarının geri dönüşüne karşı Türkistan Türk direnişinin ümitsiz önderi olarak kendisini ortaya atmamıştı. Tam tersine ülkesinde süregelen olaylar içinde amcası Hacı Barlas'ın aşiretine ve Keş'teki beğliğine meşru bir şekilde sahip çıkacak bir çâre görmüştü; bunun için tam sırasında ve kesin şekilde işgâlcî Han Tuğluk Timur'a bağlılığını bildirmiştir. Şerefeddîn'in kahramanın ağzından bu vesileyle verdiği nutuk küçük bir nezaket dolu **ikiyüzlülük harikasıdır**: Kaçışıyla ailesinin zor durumlara düşmesine sebep olan amcasının yerine geçerek Han'a bağlanması kendisine neye mâl olursa, olsun, kendisini umumî menfaatlere adayacaktı. Böylesine işe yarar bir bağlılıktan memnun olan Tuğluk Timur, Timur'u mükâfatlandırmış ve Keş'e sahip çıkmasını tasdik etmişti [15: 386].

Grousset'nin Temür'le Mir Hüseyin'in barışmasını anlattığı kısım da tipik bir oryantalist bakış açısını göstermektedir:

Bundan sonrası, dostluk gösterileri, barışma kucaklaşmaları, hâdislerden örnekler verme, sonra Türk usûlü ihanetler, darbeler ve toplu idamlar ile hârikâ bir doğuvârî komedidir [15: 390].

Rene Grousset, bu kapsamlı çalışmasıyla şüphesiz kendisinden sonra büyük bir etki bıraktı. Temür'ün adı Atila ve Çingiz Han'la birlikte akla ilk gelen isim oldu. Kendisinden sonra birçok Batılı araştırmacı da bu üçleme ve benzeşme üzerinden araştırmalarına devam ettiler.

Yine genel tarihler arasında değerdendirilebilecek bir başka eser, Carter Findley'in *Dünya Tarihinde Türkler* adlı kitabıdır. Findley, eserini genel dünya tarihi perspektifinden makro bakışla ele almıştır. Findley'in Batı'daki birçok araştırmanın aksine Temür'deki Türklüğün daha fazla farkında olduğu göze çarpmaktadır. Bu sebeple, eserinde doğu Türklüğü ile batı Türklüğü arasında karşılaştırmalara gidebilmiştir.

Findley, Türklerin yeniçağdaki genel tarihlerinde birbiriyle çelişkili iki akım görmektedir. Bu akımlardan biri devlet kurarak imparatorluk makropolitikasını hâkim hâle getirmek, diğeri ise boyların bir merkeze bağılı olmadan bağımsız hareket ettikleri mikropolitikadır. Findley'in bu iki akımını biraz açıklayacak olursak imparatorluk makropolitikasında boyların başına buyruk yaşamaktan bir dereceye kadar vazgeçip merkeze yetki devri yaparak devlet kurmaları gerekmektedir. Bir merkeze bağılı olmayan mikropolitikada ise boylar birbirinden bağımsız olarak kendi istedikleri doğrultuda yaşarlar. Doğü Türklüğü ile batı Türklüğünü çeşitli yönlerden karşılaştıran Findley, Temür'ün tıpkı Osmanlı gibi merkezî unsurların hâkim olduğu bir devlet kurduğunu yazar. Ancak, Temür'ün kurduğı yapı, Osmanlı'dan farklı olarak daha kısa yaşamış ve devlet yıkılınca bu yapı bozulmuştur. Böylece İç Asya'daki Türkler, başına buyruk yaşamayı tercih etmişler, yani Temür'ün devleti yıkıldıktan sonra bölgeye ikinci akım hâkim olmuştur. Findley, doğu Türklerinin bu tercihlerinin ve oluşturdıkları bir merkeze yetki devri yapmamalarının kendilerine Rus ve Çin istilalarına mal olduğunu belirtir [13: 116-131].

Genel tarih açısından bakan Batılı araştırmıcılara diğeri vereceğimiz örnek çok üretken bir bilim adamı olan Jean-Paul Roux olacaktır. Roux, Temür hakkında ayrıca bir monografi yazmış olmasına rağmen [23], diğeri kapsamlı eserleri sebebiyle genel perspektiften bakan araştırmıcılar içerisinde değerdendirilmesi gerekir kanaatindeyim.

Roux, çeşitli eserleriyle bozkırın genel tarihi üzerine yoğunlaşmış olup kendisinden önce alanda derin etki yaratmış olan vatandaşı Grousset'ye ciddi bir

eleştirisi vardır. Roux, Grousset'nin Atila, Çingiz Han ve Temür'ü ön plana çıkarmasının hatalı bir intiba yarattığını düşünmektedir. Ona göre, Çingiz Han'ın kurmuş olduğu yapı, benzersiz ve olağanüstü olup tarihteki başka hiçbir devletle karşılaştırılmaz [22: 19].

Roux, bunun yanında hem Çingiz Han hakkında hem de Temür hakkında Batı'daki ve Türkiye'de bazı çevrelerdeki bir takım alışılmış görüşleri eleştirmektedir. Bu görüşlerden biri Asya'da tarımsal üretimin çöküşünü sadece Çingiz Han ve Temür'ün yıkıcılığına bağlamaktır. Araştırmacı, her iki fatihin de yıkıcı olduğu fikrine katılmakta [24: 243, 311, 383], fakat özellikle tarımsal üretimdeki çöküşün tek suçlusunun onlar olmadığını belirtmektedir:

... ülkelerin tarımsal çöküntüsünü Timurlenk veya Cengiz Han'a mal etmek ya da bu ikisinden önce iklim değişiklikleri nedeniyle meydana gelen kuraklıktan onları sorumlu tutmak her zaman kolay değildir. 1219'da, yani Moğol istilasından önce coğrafyacı Yakut, örneğin eskiden büyük bir nüfusun yaşadığı, verimli toprakları olan Herat'ın kuzeyindeki tüm bölgelerin tam bir kuraklık ve tükenmişlik içinde olduğunu yazar [21: 506].

Temür ve kurduğu düzen hakkındaki değerlendirmelerine gelince özellikle onun Toktamış ile olan ilişkilerinde son derece insanî bir portre çizer.

Toktamış, Kıpçak Hanlığı'nın İran Azerbaycanı üzerinde eskiden beri varolan isteklerini kendi hesabına tekrarlamak gibi bir hataya düştü. 1387 ilkbaharında Derbent'in geçitlerini aştı. O dönemlerde İran'ın hakimi Timurlenk'ti. Bu kez saldırıya uğrayan kendisiydi, hem de sevdiği ve kendisine her şeyini borçlu olduğunu düşündüğü –haksız da değildi– Toktamış tarafından. Bu kadar hassas bir gurur kavramına sahip birinden beklenmeyecek biçimde, sinirlenmekten çok, olanlara hayret etti ve düşmanını uzaklaştırarak, neredeyse babacan bir tavırla oldukça yumuşak bir şekilde sitemlerini bildirmekle yetindi [21: 497].

Temür'le Toktamış arasındaki hesaplaşma bununla sınırlı kalmadı. Toktamış, fırsatını buldukça yine saldırdı ve her defasında yenildi. Bu çatışmanın sonucunu Roux, şu sözlerle anlatır:

Gurur insanı nerelere götürmüyor ki? Aldığı derse rağmen Toktamış, üçüncü kez Timurlenk'e karşı saldırıya geçti: Terek üzerinde yeniden bir bozguna, bir felakete uğradı (Şubat 1395). Bu felaket onun için öylesine büyük olmuştu ki duraksamadan kuzeyin ormanlarına kaçtı. Bu büyük adam, dört kez kendisinden çok daha büyük bir adama çatmıştı [21: 499].

Roux'nun yaklaşımından ikili arasındaki ilişkilerde hatayı Toktamış'a yüklediği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım da, gerek Türkiye'de gerekse İdil-Ural'daki bazı eskimiş yaklaşımlardan farklılık göstermektedir.

Roux, araştırmalarında olayları tahlil etmenin yanı sıra kişilik tahlillerine de girmektedir. Bu kişilik tahlillerinde Temür hakkında vatandaşı Grousset'ye göre daha itinalı davrandığı görülmektedir. Temür'ün çok kurnaz ve nabza göre şerbet veren bir kişiliği olduğunu belirten [24:309] Roux, Grousset'nin aksine şunları kaydetmektedir:

Sinirleri sanıldığı kadar sağlam değildir: önünde korkunç ve kanlı savaş öykülerinin anlatılmasına dayanamadığını, dilenciliği kabul etmediğini, halkının en azından yiyecek bulmasına dikkat ettiğini bilmiyor muyuz! İkiyüzlü ve dalavereci olduğu konusunda emin değiliz. Kendisinin “dürüstlük ve güç” kuralını benimsediğini ve herkese de bunları dayattığını unutmamalıyız [24: 311].

Temür'ü aynı zamanda ölçsüz bir hırsı olan büyük bir siyasetçi ve büyük bir asker olarak niteleyen [24: 314] Roux, onun Toktamış ile olan çatışmasını anlattığı sırada kısa ama ilginç bir kişilik değerlendirmesi daha yapar. Ona göre Temür'ün “tarzı her zaman başarılı olmak, fakat işleri hiçbir zaman sonuna kadar götürmemektir” [21: 498].

Temür'ün yıkıcılığını ve hırsını kabul eden araştırmacı, diğer yandan onun ve ahfadının Maveräünnehir'e bir Rönesans dönemi getirdiğini de belirtmektedir:

Timur bir yandan dünyayı yıkarken öbür yandan Semerkant'ı yaratmıştır. Sanat, bilim ve edebiyat aşığı olan bu savaşçı, yetenekli ve akıllı olan herkesin önünde eğilmiş, dehalara büyük saygı duymuş, hatta özgür olmak istediklerini hissettiğinden onları kendine bağlamaktan kaçınmıştır. Örneğin Mağripli büyük İbn Haldun'la Suriye'de yaptıkları görüşmeden o kadar hoşnut kalmıştır ki, istediğinde gidebilmesi için onu serbest bırakmıştır [22: 353].

Temürlüler devrinde Maveräünnehir'de meydana gelen bilim ve sanat alanlarındaki bu canlanmayı genel olarak bölge tarihiyle uğraşan uzmanlar kabul etmektedir. Mesela yukarıda kendisinden söz edilen Findley, bu sebeple Temürlüleri bir “edipler cumhuriyeti” olarak değerlendirir [13: 127-128]. Roux da bu dönemi Temür Rönesansı olarak adlandırır. Ayrıca, Roux daha da derine inerek Avrupa Rönesansı ile Temür Rönesansının temel bir farkını ortaya koyar. Ona

göre, Avrupa Rönesansı, antikçağ kaynaklarına dönüş dönemiye Temür Rönesansı yaratıcılığın yüceltildiği bir dönemdir [24: 339].

Bu konuda bahsedilmeye değer diğer bir araştırmacı, Türk tarihine yine genel bir perspektiften bakan Peter Golden'dir. Golden, Türk tarihinin bütününe ele aldığı eserinde Temür'ü Türk-Moğol-İslam kültürünün ürünü olarak nitelendirmekte ve usta bir siyaset adamı olarak tasvir etmektedir. Golden'in Temür ve devleti konusunda daha çok Manz'ın ve Barthold'un araştırmalarından faydalandığı, ancak aralarda kendi orijinal yorumlarını da kattığı görülmektedir. Golden, Temür'ün hâkimiyetini yerleşikleşme yolunda bulunan bir göçebenin hâkimiyeti olarak değerlendirmektedir. Nitekim doğrudan hâkimiyet kurduğu bölgeler, yerleşik nüfus ile onların göçebe hâkimleri arasında ortak bir hayatın başlamış olduğu yerlerdi. Golden, Temür'ün doğrudan hâkimiyet kurduğu sahayı Fars kültürünün yaygın bulunduğu bir saha olarak belirtse de, diğer birçok yabancı araştırmacıdan farklı olarak Temür ve Temürlülerin kendilerini Fars kültür unsuru içinde değil, bir kesişim noktasında değerlendirir [14: 257-259].

Bu bölümde son ele alacağımız araştırmacı yine genel bir perspektiften bakan Christopher Beckwith'tir. Beckwith de daha çok Manz'dan faydalanmasına rağmen yeri geldiğinde ondan farklı olan fikirlerini belirtme ihtiyacını duyar. Beckwith'e göre Temür bir göçebe değildi ve kendi devrinin diğer bey ve savaşçıları gibi tamamen surlarla çevrili bir şehirde yaşıyordu. Temür ve halkının yaşayış tarzıyla ilgili Beckwith şunları kaydeder:

Timur'un ve onun yükselişi sırasında yanında savaşanların veya aleyhine savaşıkları kuvvetlerin göçebe olduklarına dâir sıklıkla dillendirilen, Manz (1989) dâhil, görüş doğru değildir. Bunlar sürülerini güden göçebeler değillerdi ve Orta Asya'nın çiftçi-şehirli bölgelerinde ve bu civarlarda yaşıyorlardı [7: 167].

Beckwith, tıpkı Golden ve Findley gibi, Fars kültürü konusunda diğer Batılılardan ayrılmaktadır. Rönesans'ı bütün Avrasya'da yayılan bir akım olarak gören Beckwith, İslam dünyasında Rönesans'ın Temür devrinde başladığını kaydeder. Şiir, resim ve mimarîde bu devirde büyük atılımlar olduğunu örnekleriyle belirtir. Birçok Batılı araştırmacı Temürlüler devrindeki mimarîyi İran

kültürüne mal ederken Beckwith, tersine bu mimarînin Fars mimarî tarzının atası olduğunu vurgulamaktadır [7: 172, 195].

Temürlüler üzerine bahsedeceğimiz genel tarihlerden bir diğeri yukarıdakilere göre daha yeni bir araştırma olan *Kayıp Aydınlanma* kitabıdır [25]. Kitabın yazarı S. Frederick Starr, Amerika'da Sovyet ve Sovyet sonrası araştırmalarında önde gelen bir uzmandır. Daha çok güncel konularla ilgili çalışmalar yapmış ve uluslararası ilişkiler alanının da önemli simalarından olmuştur. Temürlüler açısından bir genel tarih olarak değerlendirebileceğimiz *Kayıp Aydınlanma*'da Starr'ın birçok konuda klasik Batılı bakış açısından farklı görüşlere sahip olduğu tespit edilebilir. Nitekim, Asya'ya veya Avrupa'ya odaklanan haritaların gerçeği tam yansıtmadığını ifade eden araştırmacı, Türkistan bölgesini Avrasya kütlesinin tam merkezi olarak değerlendirir. Starr, araştırmasına çarpıcı bir şekilde başlayarak yıldızlar âleminde başka güneş sistemleri olup olmadığı sorusunu Batı'daki Giordano Bruno'dan altı yüz yıl önce İbni Sina'nın sormuş olduğunu belirtir [25: 1-2].

Starr, Temürlüleri Türkistan'ın son büyük kültürel ve entelektüel dönemi olarak nitelendirir. Araştırmanın ana odak noktası, Türkistan bilim tarihidir. Bu sebeple siyasi gelişmelerden ziyade, kültürel, ilmî ve entelektüel gelişmeler dikkate alınmıştır. Starr'a göre, Temürlüler ilmî gelişmeden ziyade estetik gelişmeye önem vermişlerdir. Uluğbek ve devrini bir istisna olarak gören araştırmacı, medrese ve rasathanesi ile ciddi bir ilmî ilerlemenin başladığını fakat bunun devam ettirilemediğini belirtir. Starr'ın diğeri bir ilginç görüşü Osmanlı, Safevi ve Babürlüleri, Temür devletinin kültürel ve entelektüel mirasçısı olarak görmesidir [25: 478-515].

Burada sözü edilenlerin dışında da Temür ve devletinden bahseden birçok genel tarih mevcuttur. Bunların yanında birçok Batılı araştırmacı, yerleşik bakış açısının etkisiyle, Temürlüleri İran tarihinin bir alt konusu olarak incelemiştir. Genellikle Türkistan tarihi üzerinde uzmanlaşmamış olanlardan yayılan bu bakış açısı, Temürlüleri dar bir kapsam içerisine koymakta olup tarihî olguyu pek

yansıtmamaktadır. Çünkü İran'ın hem coğrafyası Temürlülerin coğrafyasına göre daha dardır; hem de Temürlüler, hâkimiyet ve devlet gelenekleri bakımından İran'dan daha farklı bir ekolün temsilcisidirler. Eğer İran terimi dar bir kapsam içerisinde ele alınmıyor da tarih öncesinden gelen İran-Turan perspektifinden ele alınıyorsa, Temür ve oğulları hem gelenek bakımından, hem meşruiyet anlayışı bakımından, hem de yaşayış bakımından şüphesiz Turan tarafında değerlendirilmelidirler. Coğrafi olarak İran'ı kapsamış olmaları onları İran tarihinin bir alt konusu değil, İran coğrafyasını Temürlüler tarihinin bir alt konusu yapar.

Monografiler:

Batılı araştırmacılar, 20. yüzyılın neredeyse son çeyreğine kadar Temürlüler tarihini sadece genel bakışların içinde değerlendirmiştir. Çingiz Han ve oğullarına göre Temür ve ahfadı, çok daha geç bir devrede bağımsız olarak araştırılmaya değer görülmüştür.

Batıda Temürlü tarihinin bağımsız bir araştırma alanı olarak ortaya çıkışı ancak Beatrice Forbes Manz ile olmuştur. Manz, Temür ve devleti üzerine uzmanlaşmış ve bu alanda ortaya koyduğu eserlerle [17], [18], artık Temürlü tarihinin özel olarak ele alınmasını sağlamıştır. Bu alanda yazdığı monografisine Temür'le ilgili şiirsel denebilecek bir girişle başlar:

Timurlenk Avrasya'da bir kasırga gibi esmiş ve bütün dünyaca bilinen bir isim bırakmıştır. Seferlerinin anlatımı uzun ve canlıdır. 1382'den 1405'e kadar orduları Delhi'den Moskova'ya, Orta Asya'nın Tanrı Dağlarından Anadolu'daki Toros Dağlarına kadar ülkeleri yeniden ve yeniden fethederek, bazı şehirleri yerle bir edip bazılarını bağışlayarak Avrasya'yı bir uçtan öbür uca geçmişlerdir. Temür'ün faaliyetleri bitmek tükenmek bilmezdi. Hayatı boyunca bazen bir arada bazen bütün ülkeye yayılmış bir şekilde olmak üzere ordularını daima hareket hâlinde tuttu. Neredeyse hiçbir zaman onlara dinlenme fırsatı vermedi [18: 1].

Manz, Temür'ü ve kurduğu sistemi incelerken Temür öncesindeki yapı, Temür'ün ortaya çıkışı, bu yapıyı değiştirmesi ve kendisinden sonraki hâkimiyet kavgası üzerinde durmaktadır. Temür devrini adeta bir konar-göçerlikten yerleşik kültüre geçişin ön aşaması olarak gören araştırmacı, bu sonuca onu kendisinden önceki konar-göçer fatihlerle karşılaştırmak yoluyla ulaşır. Temür'ün onlardan

farkı, konar-göçer olmasına rağmen merkezini eski fatihler gibi bozkıra değil, ekili alana, yani yerleşik bölgeye kurmuş olmasıdır [18: 1-2].

Beatrice Forbes Manz, Temür'ü bir monografi olarak ele almasına rağmen araştırmasında onunla sınırlı kalmayarak onu hem kendi öncesiyle hem de çağdaşlarıyla karşılaştırmaktadır. Bu suretle Temür'ü tarihî süreç içerisinde daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Bu bağlamda Temür ve devletini sık sık Çingiz Han ve devletiyle karşılaştırdığını, bunun yanında Selçuklu ve Osmanlı'yla da karşılaştırmayı ihmal etmediğini söyleyebiliriz. Bu karşılaştırmaları bir özetleyecek olursak Temür ve Temürlüler, bozkır kökenli olmalarına rağmen, yerleşik alanlara da hâkim olmuş ve Türk-Moğol kültürünü İslamî kültürle bağdaştırmayı başarmış yöneticiler olarak görünürler. Bu yönleriyle Osmanlı'ya benzemekte, ancak İslamî geleneği yeterince özümsememiş olan Selçuklu ve Moğollardan ayrılmaktadırlar [18: 2].

Araştırmalarında Manz'ın daha çok üstünde durduğu konular siyaset, yönetim ve güç olarak ön plana çıkmaktadır. Bu konularda yine Çingiz Han'la karşılaştırmalar devreye girmektedir. Manz, Çingiz Han'ın zorla yeni bir sistem kurduğunu; Temür'ün ise mevcut olan bir sistemi alt-üst ederek kendine uydurduğunu belirtir. Bu alt-üst ediş boy sistemine dayalı yapıyı bozarak bürokraside yükselmeyi tamamıyla kendisine bağlaması şeklinde ortaya çıktı. Dolayısıyla Temür, sistemi kişiselleştirdi. Bu kişiselleştirme aslında Manz'ın cevabını aradığı Temür sonrası ortaya çıkan uzun ve yıkıcı hâkimiyet kavgasının da sebebini oluşturuyordu. Manz'a göre Temür'ün geride bıraktığı problem güçlü birkaç şehzade olması değil, genel olarak şehzadelerin çok güçsüz olmasıydı [18: 151-152].

Temür üzerinde duran bir başka araştırmacı John Woods'dur. Woods, daha çok tematik bir açıdan Temür hanedanını işleyen kısa bir kitapçık kaleme almıştır [33]. Woods, bu eserinde *Muizzü'l-Ensâb*'a göre Temür ve ahfadının şecerelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmacı, *Muizzü'l-Ensâb*'ın tamamlandığı 1426 tarihinde Çingizoğullarının birçok bölgede fiilen hâkimiyetlerini kaybettiklerine, onların

yerlerine beylerin duruma hâkim olduklarına dikkat çekmektedir. Temür de bu beylerden biridir. Woods, dikkat çektiği bu noktada Temür'ün yanı sıra Şeyh Hasan Celayir, Kemereddin Duğlat ve Edigü Mangıt gibi örnekleri de vererek Çingizoğullarının aslında çok geniş bir sahada gerçek hâkimiyeti kaybettiğini vurgular. Ancak bu yok oluşa rağmen, Çingiz soyunun etkili ve hayatî bir itibarının özellikle sosyal ve idarî kurumlarda uzun süre devam ettiğini de belirtir [33: 6].

Araştırmacı önce Temür'e kadar Barlas boyunun şeceresi üzerinde kısaca durmuş, bu arada şahıs adları incelemesine de girmiştir. Nesiller arasında şahıs adlarında Arapça'nın baskın gelmesini Barlas boyunun Müslümanlaşması şeklinde yorumlamaktadır. Woods'a göre bu durum, sonraki Temür kroniklerinde yazılan Barlas boyunun Maveraünnehir'in şehirli bölgelerinde yerleştikleri yönündeki kayıtları da desteklemektedir [33: 10-11]. Woods, nihayet Temür'ün çekirdek aile listesini verdikten sonra, oğulları Ömer Şeyh, Cihangir, Miranşah ve Şahruh'un da ahfadını *Muizzü'l-Ensâb*'ı temel alarak listelemektedir [33].

Temürlü uzmanları arasında diğer bahis konusu edeceğim bir araştırmacı Maria Subtelny'dir. Subtelny'nin, Temür ve devletini bir teoriye oturtmaya çalıştığı görülmektedir. Temürlülerle ilgili olan eserinde [26] araştırmacı, Weber'in normalleşme teorisini kullanmış ve bunu Temür devletine uygulamıştır.

Öncelikle Weber'in normalleşme teorisinin ne olduğunu kısaca izah etmekte fayda vardır. Bu teori, yine Weber'in üç hâkimiyet türü teorisinin bir devamıdır. Weber'e göre bu üç hâkimiyet türü, karizmatik hâkimiyet, geleneksel hâkimiyet ve kanunî hâkimiyettir. Bunlardan kişiye bağlı olan karizmatik hâkimiyet, diğer iki hâkimiyet türünün içinden çıkarak bunları tehdit eder ve bozar. Ancak bu karizmatik hâkimiyet süreklilik göstermez. Bu tür hâkimiyeti kurmuş olan kişiden sonraki liderler, genel sosyal ortama uyum sağlarlar. Böylece bürokrasi yoluyla karizmatik hâkimiyetten geleneksel veya kanuni hâkimiyete doğru bir geçiş yaşanır [32: 215-255].

Subtelny, eserinde Temür'den sonra göçebe yağma ekonomisinin sınırlarının zorlanmaya başladığından ve bu sebeple Temür'ün vârislerinin devleti tarımsal

ekonominin üzerinde yeniden yapılandırdıklarından bahseder. Bu ekonomik değişimin devletin hâkimiyet sisteminde de bir değişim getirdiğini belirten araştırmacı, Temür'ün ahfadının devleti yerleşikliğe dayalı İran İslam modeline göre yeniden örgütlemeye çalıştıklarını savunur. Böylece Subtelny'e göre Temür'ün kurmuş olduğu karizmatik hâkimiyet, Weber'in teorisine uygun olarak dönüşüm geçirerek normalleşmiştir [26].

Şüphesiz Weber, Asya'da Çin ve Hindistan gibi bazı ülkelerin toplumsal yapılarıyla uğraşmış ve bunlarla ilgili bir asra yakın bir süre kabul gören yorumlar yapmıştır. Ancak, Avrupa, Çin ve Hindistan gibi yerleşik kültürlerle uğraşmış olan Weber'in teorilerini bozkıra uygulamak biraz zordur. Kaldı ki, mesela yerleşik kültürlerden Çin üzerine yapmış olduğu yorumlar da 20. asrın sonlarından itibaren eleştirilmeye başlanmıştır. Temür ve devletini bir teoriye göre incelemek gerekiyorsa bir buçuk asır süren ve konar-göçerlikten yerleşikliğe doğru giden bu devleti, Temür'le de görüşmüş olan İbn Haldun'un göçebe hanedanların ömrü ile ilgili teorisiyle karşılaştırmak daha uygun düşmektedir.

Bu bölümde sözü edilen araştırmaların dışında Batı'da Temürlülerle ilgili ayrıca sanat ve mimari üzerine tematik eserler bulunmaktadır. Bunlar daha çok sanat tarihi alanında olduğu için bu eserler burada ele alınmamıştır.

Temür ve devleti üzerinde Batı'da yapılan araştırmaları genel olarak şu şekilde değerlendirmek mümkündür. Temür, çoğunlukla Grousset'nin etkisiyle Atıla ve Çingiz Han'la birleştirilip cihan fatihleri perspektifinden ele alınmıştır. Bu yaklaşımın olumlu tarafı, Temür'ün tarihî perspektifteki yerini geniş bakış açısıyla anlamamızı sağlamasıdır. Diğer yandan, bu yaklaşımın uzun süre devam etmesi Temür ve devleti araştırmalarının bağımsız bir alan olarak derinlemesine incelemesini geciktirmiştir denilebilir. Manz'ın araştırmalarıyla Temür ve devletinin derinlemesine incelemeleri başlamıştır. Başta Manz olmak üzere Temürlü uzmanları, Temür ve devletini çağdaşlarıyla karşılaştırarak, bu yapının kendi çağında bulunduğu yeri anlamamızı kolaylaştırmıştır. Batı araştırmalarının

birçoğunda görülen önemli bir yanılgı ise Temür ve devletini İran tarihinin bir alt konusu yapmalarıdır. Bu hatalı bakış, muhtemelen konar-göçer yapıyı yeteri kadar anlamamaktan doğmuştur. Ancak son dönem genel tarihçileri bu konuda daha gerçekçi bakabilmişlerdir.

TÜRKİYE’DE TEMÜRLÜ ARAŞTIRMALARI

Özelde Türkiye’de, genelde Türk Dünyasında geleneksel dönemden başlayarak Temür algısı çelişkili bir seyir izler. Bu sebeple 19. yüzyılda bütün Türk Dünyasına yayılmış olan algıya bir göz atmak gerekmektedir. Sonra da Türkiye’de cumhuriyetin ilanından itibaren başlayan yeni dönemden günümüze kadar olan Temürlü araştırmaları da bu bölümde incelenecektir.

Kökler:

Bu bölümde Türk Dünyasının geleneksel tarih anlayışını anlayabilmek açısından eserlerinde Temür ve devletine yer vermiş olan üç âlimin bakış açılarını karşılaştıracam.

İlk ele alacağım âlim, İdil-Ural sahasından Şehabeddin Mercânî ve onun *Müstefâdü’l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar* adlı eseridir [28]. Mercânî, İdil-Ural sahasında modern manada tarihçiliğin başlatıcısı ve millî uyanışın ilk temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Eserinde ümmetten millete geçiş aşamalarının ilk örnekleri görülen Mercânî, Temür hakkında son derece olumsuz fikirler beyan etmektedir. Mercânî, Temür’ün ortaya çıkışından “*Timur fitnesi*” [28: 91] olarak bahsetmektedir. Temür’ü bozguncu ve kan dökücü olarak gören âlim, ayrıca onun Rusların güçlenmesine sebep olduğu fikrindedir [28: 145].¹¹

Diğer bir âlim, Doğu Türkistanlı Molla Musa Sayrâmî olup Doğu Türkistan tarihinin özellikle 19. yüzyıl tarihini anlattığı [9: 29] *Târih-i Emniye* adlı eserinin başlarında Temür’den bahsettiği görülmektedir. Temür’ü tıpkı Çingiz Han gibi kendi ata devleti olarak görüp yücelten Sayrâmî, “*Timurning sekizinçi atası bilen Çingiz Kaanning törtinçi dadası birdurlar*” [9:56’dan naklen 19:14] ifadesiyle geleneksel anlamda ikisi arasındaki soy birliği inancını da vurgulamaktadır.

¹¹ Mercânî ve Sayrâmî’nin Temür’e yönelik yaklaşımlarını ayrıca bir başka bildiriyle de değerlendirmiştim [11].

Sayrâmî, her ne kadar doğrudan doğruya Temür üzerine yazmış bir âlim değilse de bölgede geleneksel anlamda Temür'e olan bakış açısının eserine yansıdığı görülmektedir. Bu sebeple bölgedeki anlayışı yansıtmaları açısından bir örnek şeklinde değerlendirilebilir.

Bu bölümde Temür'e yaklaşımını inceleyeceğim üçüncü âlim Osmanlı coğrafyasından Namık Kemal'dir. Osmanlı'daki aydınlanmanın önde gelen temsilcilerinden olan ve vatan şairi olarak nitelendirilen âlimin Osmanlı Tarihi üzerine de bir eser yazdığı bilinmektedir. Namık Kemal'in bu eserinde Yıldırım Beyazıt'ın Temür'le olan mektuplaşmalarını ayrıntılarıyla verdiği, ikisi arasında gelişen ilişkiyi detaylı bir şekilde incelediği, Ankara Savaşı ve sonrasında ilgili rivayetleri de tartıştığı görülmektedir. Namık Kemal her iki hükümdarı da büyük hükümdarlar olarak nitelemiş ve ikisi arasında bir çatışmanın kaçınılmazlığı üzerinde durmuştur. Namık Kemal'e göre her iki hükümdar da cihan hâkimiyeti iddiasında olup, eninde sonunda birbiriyle hesaplaşacaktı. Ancak, yanlarındaki yöneticiler onları bir süre engellemeyi başarmışlardı. Beyazıt'ın yanındakiler, Sivas'ı bırakırsa Temür'ün üstüne gidilmemesini telkin ederken, Temür'ün yanındakiler de Sivas'ın tahribiyle Osmanlı'ya yeterli bir ders verildiğine kendisini iknaya çalışıyorlardı [20: 327-328]:

İki tarafta da bu fikre can ve gönülden katılmayanlar yalnız Timur ile Bayezid idiler. Onlar bu fikirlere iştirak etmediler ama, uymak zorunda kaldılar. Böylece arada bayağı bir uyuşma oldu. Fakat bu uyuşmanın gerçeği, Timur'un, Bayezid ile, Bayezid'in da Timur ile çıkaracakları bir savaş için etrâflarını da yanlarında bulunduracakları bir savaş bahânesini aramaktan ibârettir. İkisinin de gayelerine erişmeleri için bir tek çâre kalmıştı, o da evvela karşındakini saldırıya geçirmekti [20: 328].

Namık Kemal, Temür'ün yanındaki Çağatay Hanı Mahmut hakkında ise son derece olumsuzdur:

Cengiz soyundan olan Mahmud Hân'ın pâdişahı yakaladığı zaman onun ellerini bağlamış olduğu, Turan târihlerinde yazıldı. Mahmud Hân'dan bu kötü hareketi beklemek normaldir. Çünkü, zâten kötü fitratta idi. O derece kötüydü ki Çağatay hânlığı üzerinde olduğu halde Timur güya ona bağlı bulunuyordu. Halbuki hem Timur'un hizmetinde cellâtlığını yapardı, hem de tiyatro pâdişahları gibi hânlık dâvâsı ile öğünmekten geri kalmazdı. Mahmud Hân o kadar alçaktı ki, bir insanın zavallılığı karşısında ona hürmet gerektiğini anlayacak kalbe sahip değildi [20: 350].

Namık Kemal, Temür hakkında çok olumsuz olmamasına rağmen son tahlilde ona karşı Beyazıt'ı yüceltir:

Bayezid, tâlihsizlikler içinde yok olup eridi. Bütün bunlara rağmen, devrinin en büyük pâdişahı olduğunu ve askeriyle kendisine galip gelen Timur'u, metânet, ahlâk ve diğer savaşlarında elde ettiği şöhreti ile yenmiş olduğunu kabûl etmek lâzımdır [20: 356].

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere Türk dünyasında geleneksel devirde Temür ve devleti hakkındaki algılar çelişkilidir. Bu çelişkinin sebeplerini tahmin etmek mümkündür. Burada âlimlerin yetiştikleri ortam rol oynamaktadır. Osmanlı coğrafyasından olan Namık Kemal, Yıldırım Beyazıt'ı savaşı kaybetmesine rağmen Temür'e üstün görmektedir. Temür'ün mağlubiyete uğrattığı Toktamış'ın coğrafyasından olan Mercânî ise İdil-Ural'daki karışıklıktan ve Rusya'nın güçlenmesinden Temür'ü sorumlu tutmaktadır. Türkistanlı Sayrâmî'ye gelince o, Temür devletini kendi ata devleti olarak görmektedir. Türk dünyasının Temür'e yaklaşımındaki bu geleneğe temas ettikten sonra modern Türkiye'deki araştırmaların gelişimine bakabiliriz.

Cumhuriyetin İlk Devresi:

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte bir yandan Osmanlı dışı Türk tarihine önem verilirken diğer yandan birçok yabancı bilim adamını ülkeye çekme stratejisi uygulanmıştır. Bu şekilde Türkiye'ye gelen bilim adamlarından biri de Barthold'dur. Barthold, Türkiye'de İstanbul Üniversitesi'nde bir yıl ders vermiş, hem burada yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla hem de daha sonra bu derslerin kitap hâline getirilmesiyle Türkiye'de önemli bir etki bırakmıştır. Bu sebeple Türkiye'deki Temürlü araştırmalarına bakarken onun da yaklaşımını öğrenmek önem taşımaktadır.

Barthold, tıpkı yukarıda incelenen Roux gibi hem Temürlüler üzerine bir monografi kaleme almıştır [6] hem de geniş bir perspektiften Türk tarihine bakmaktadır. Barthold, Temür'ü cihan hâkimiyeti amacıyla olan bir hükümdar olarak görmektedir [5: 303]. Temür'ü konar-göçerlikten yerleşikliğe geçişin bir aşaması olarak niteleyen Barthold, Temür'ün şehirleri küçük gören konar-göçer bir gelenekten gelip bir şehri başkent yapması üzerinde durur [5: 298-299]. Barthold'a

göre Temür, kendisinden önceki geleneğin aksine bir inşa faaliyetine girişmiş ve bunu miras olarak ahfadına bırakmıştır. Sonuçta torunu Uluğbek devrinde bu faaliyet dedesininkilerden de çok daha üstün bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak, Barthold da diğer yabancı araştırmacılar gibi, Temür ve devletinin medeniyetini İran sahası içerisinde değerlendirerek, Temürlüleri İran medeniyetini kabul etmiş Türkler olarak görür [5: 308].

Burada incelemeye konu edeceğimiz diğer bir araştırmacı Türkiye’de Genel Türk Tarihi alanının kurucusu olan Zeki Velidi Togan’dır. Togan, yapmış olduğu araştırmalarla Türkiye’deki Osmanlı merkezli Türk tarihinin yanına Osmanlı ve Osmanlı dışından oluşan genel bir perspektif eklemiştir. Bu genel bakış içerisinde Temür ve devletine de önemli bir yer ayırmıştır. *Umumî Türk Tarihine Giriş* eserinde Ankara Savaşına giden yol üzerinde de ayrıntıyla durmuştur. Togan, Temür’ün aslında bu savaşı istemediğini, amacının Osmanlı’yla dostluk kurup batıyı emniyete alarak Çin seferine çıkmak olduğunu belirtmektedir. Ancak ona göre, öncelikle Beyazıt düşmanlığı tercih etmiş, ayrıca her iki hükümdarın da gururu ve geri adım atmaması bu savaşa sebep olmuştur [30: 347-349].

Togan’ın Temür ve devleti hakkındaki bir diğer önemli değerlendirmesi din ve devlet ilişkileri üzerinedir. Temür’ün şeyhlerle ilgili yaklaşımı hakkında Togan şunların kaydeder:

Temür ise sûfî mezhepleri ve tarikatin orduda taammümünü katiyetle menettiği halde, orduya sokulan şeyhleri minareden attırmış, şeyhe mürid olan beğ ve erleri kılıçla i’dam ettirmiştir [30: 387].

Togan’a göre Temür’ün bu sert tedbirlerine rağmen, kendisinden sonra tarikatlar gittikçe duruma hâkim olmuşlar ve devletin de yıkımına sebep olmuşlardır:

Şeriatçiler her yerde muhakkak iktidar istemiş, sonunda bu yüzden devletin iflâs edeceğini bilseler dahi, bunda ısrar etmişlerdir. Türe ve yasa’nın tesirini azalttıktan sonra onun hâmleri olan Türklerin yerine ulemayı, İranlıları getirmiş; kendileri türe’ye uymuş görünerek, İranlıları “divanbeği”, “içki” (enderunî, yani hükümdarın mahrem müşaviri) ve “yargu emiri” nasbettiirebilmişlerdir. Bunları hükümdarın ihtiyarlığından yahut diğer fırsatlardan istifade ederek, yaptırdıktan sonra, padişahın ordu kumandanını da ele almış, onu ordu teçhizatı yerine şeyhlerin dualarını elde etmenin kâfi olduğuna ikna etmiş ve böylece Temürlüler memleketini, medeniyet ve

servet itibariyle kemaline erdiği bir devirde türecilerle birlikte batırmıştır [30: 387-388].

Cumhuriyetin ilk devresinin tarihe yaklaşımını anlamak bakımından burada o devrin ders kitabı taslağı olarak hazırlanan *Türk Tarihinin Ana Hatları*'na da bir göz atmak önem arz etmektedir. Kitabın adı *Türk Tarihinin Ana Hatları* olmasına rağmen aslında içerik açısından Türk Tarihini merkeze alan bir tür Dünya tarihi olduğu görülmektedir. Kitabın esas amacının Türklerin dünya tarihindeki yerini ve rolünü göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın Temür'le ilgili kısmına bakıldığında yabancı araştırmacıların tersine burada Temür'ün Türklüğünün vurgulandığı göze çarpmaktadır [31: 413]. Kitabın Temür-Beyazıt ilişkileri konusunda son derece objektif bir dil kullandığını söyleyebiliriz:

Bundan sonra Timur'la Osmanlı Padişahı Birinci Bayazıt arasındaki rekabet ve husumet gittikçe arttı. Sultan Bayazıt'ın Mısır Padişahı Berkuk'a, Timur aleyhinde bir ittifak teklif etmesi ve Sivas Emîri Burhanettin'in vefatında Bayazıt'ın Karaman'ı zapt etmesi Timur'la arasındaki felaketli savaşa sebep olmuştur [31: 420].

Kitap, Temürlüler devrini siyasi ve sosyal bakımdan bir çöküş devresi, fikir hayatı bakımından ise Müslüman tarihinin en parlak devirlerinden biri olarak nitelendirmektedir [31: 423]. Temür ve devleti konusuna genel olarak bakıldığında Asya'da genel siyasi durumu vermesi gibi tahlillere girmesi sebebiyle 1930 yılında basılan kitabın, bu konuda kendi devri için oldukça ileri bir ilmî seviyeyi temsil ettiği söylenebilir [31: 414-418].

Bu bölümde son olarak yine devrin bakış açısını yansıtmaları sebebiyle bir hukukçuya temas etmek istiyorum. Cumhuriyetin ilk devresinin önemli aydınlarından olan Mahmut Esat Bozkurt, Temür üzerine kısa bir eser yazarak ana kaynak niteliğinde Temür'ün Tüzükât'ını kullanmış ve Temür devletini daha çok hukukî açıdan ele almıştır. Temür'ün kurduğu devlet sistemi üzerinde duran Bozkurt'un amacı Temür'ün Türklüğünü vurgulamak ve devlet sistemini bugüne örnek göstermektir. Bozkurt, eserinde zaman zaman Batıyla karşılaştırmalar yapmış ve bu sırada Voltaire gibi düşünürlerin eserlerinden de faydalanmıştır. Bozkurt, ayrıca Temür'le Atatürk karşılaştırması da yapmış ve Atatürk'ün Temür hayranlığı üzerinde durmuştur [8].

Temürlüler Araştırma Alanı:

Bu bölümde ilk bahsedilmesi gereken araştırmacı şüphesiz İsmail Aka'dır. Aka, monografilerle Temürlü araştırmalarının Türkiye'de bağımsız bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çeşitli eserleriyle [1], [2] Temürlülerin sosyal, siyasi, kültürel ve teşkilat tarihini ortaya koymuştur. Ayrıca hâkimiyet mücadeleleri, zirai, ticari ve imar faaliyetleri üzerinde de ayrıntılarıyla durur. Aka, Maverâünnehir'deki kültürel canlanmanın yanı sıra dinî cereyanlara da değinmiştir. Bu konuda özellikle Şahrüh'la ilgili eserinin son kısmı önemli bir örnek oluşturmaktadır:

Şahrüh ve oğullarının samimî Sünnî olmaları ve Sünnî tarikatların bilhassa Şahrüh'un şahsında kuvvetli bir koruyucu bulmuş olmalarına rağmen, medreselerden yetişen Sünnî din adamlarının Osmanlı Devleti'nde de olduğu gibi, göçebeler içine gitmeyip, şehirlerde yaşamaları, Şîlik cereyanının gittikçe kuvvetlenerek halk arasında büyük çatışmaların çıkmasına yol açmıştı. Sonunda Sünnîliğin temsilcileri, gittikçe gelişen Şîliğe karşı girişilen mücadelelerde başarı gösteremeyecek duruma düşmüşler ve Şîlik, dinî görüşlerini mutaassıp taraftarlarından sağladığı askerî güç ile birleştirilerek, Safevî Devleti'nin doğmasına sebep olduğu gibi, daha sonraları Türkistan'daki öteki Türk-İslâm devletleri ile Osmanlılar arasındaki münasebetlerin kesilmesine de yol açmıştı. [1: 219]

Temürlüler hakkında bahsedilmesi gereken bir diğer eser, Gülçin Çandarlıoğlu'nun Temürlülerin doğuyla ilişkilerini inceleyen eseridir [10]. Çandarlıoğlu, eserinde Temürlülerden Çin'e giden elçi Gıyaseddin Nakkaş'ın ve Çin'den Temürlülere gelen elçi Çin Çing'in raporları ile hükümdarların birbirlerine olan mektuplarını neşretmiştir. Ayrıca Orta Asya'dan Çin'e giden elçilik heyetlerinin kronolojik bir dökümünü de vermiştir. Çandarlıoğlu'nun eseri, hem ülkemizde hem de Batı'da Temürlüler konusunda pek de üzerinde durulmayan bir alanı alması bakımından önemlidir. Temürlüler ile Çin ilişkileri üzerine daha sonra bir Macar araştırmacı da çalışmıştır [35].

Günümüz Temürlü araştırmalarının önde gelenlerinden olan Hayrünnisa Alan, Temürlüler üzerine birçok eser kaleme aldığı gibi ayrıca bir de monografi yazmıştır. Alan, Temürlüleri konar-göçer yerleşik ilişkileri açısından ele almakta ve adeta bir geçiş dönemi olarak görmektedir. Eserinde, Batı ve Osmanlı literatüründe genellikle yıkıcı olarak vurgulanan Temür hakkında dikkat edilmeyen

bir ayrıntıyı vurgulamaktadır. Alan, Temür'ün şehir ve kaleleri yıkmasının sebebinin buralara muhaliflerin yerleşmesini engellemek olduğunu kaydeder. Yani, Batı ve Osmanlı'da görülen Temür'ün adeta yıkmak için yıktığını ifade eden görüşleri çok gerçekçi bulmamaktadır. Bunun kanıtlarından biri Temür'ün savaştığı bölgelerde yıktığı şehirlerin aksine hâkimiyetinin merkezi olan Horasan ve Maverâünnehir'de şehirleri mamur hâle getirmesidir. Nitekim bu durum haleflerince de artarak devam ettirilmiş ve sonuçta Temürlüler mamur şehirli bir medeniyet hâline gelmişlerdir. Araştırmacı, konar-göçerlikten şehirliliğe doğru olan bu gidişatı edebî bir ifadeyle “bozkırdan cennet bahçesine” geçmek olarak adlandırmıştır [3: 311-312].

Bir diğer çalışma, Musa Şamil Yüksel'in *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi* adlı eseridir. Din-devlet ilişkilerini ele alan eserde Temürlülerde din ile devlet arasında yoğun bir ilişki olduğu ve zaman zaman dinin devlet işlerini etkilediği belirtilir. Ancak araştırmacı, Temürlülerde genel olarak hükümdarların bir tercih yapmak zorunda kaldıklarında din adamları yerine devletin bekasını üstün tuttuklarını önemle vurgular [34].

Temür hakkındaki yeni çalışmalardan birisi *Emir Timur Yıldırım Bayezid* adını taşımaktadır [27]. Tarkan Suçıkar tarafından yapılan araştırma, Osmanlı tarihî kaynaklarında her iki hükümdara yönelik algıları inceleyen bilimsel bir çalışmadır. Suçıkar, 15 ve 17. yüzyılda yazılmış Osmanlı kroniklerinde her iki hükümdara yönelik olumlu ve olumsuz bakış açıları üzerinde durmuştur. Yazara göre Osmanlı kaynaklarının yer yer her iki hükümdarı da övdüğü veya yerdği hususlar vardır. Bu bakışları ayrıntılarıyla ortaya koyan yazar, olumlu veya olumsuz bakışların muhtemel sebeplerini de tartışmıştır. Ayrıca yeri geldiğinde Osmanlı bakışını, döneminin Arap ve Bizans gibi başka tarihçilerin bakışlarıyla da karşılaştırmıştır.

Temürlüler üzerine yeni çıkan araştırmalardan birisi Ahat Andican'ın *Emir Timur: Tarih, Seyaset, Miras* adlı eseridir [4]. Andican, bu kapsamlı eserine öncelikle Temür tüzüğü'nün incelenmesiyle başlıyor. Detaylı bir incelemeyle

Tüzükat-ı Temür olarak bilinen bu yasa grubunun gerçek olmadığı ve dolayısıyla kaynak olarak kullanılamayacağı hükmüne varıyor. Temür'e kada gelen süreç ve Temür devleti sonrasındaki mirasçıları da içermesi bakımından çok geniş bir konu yelpazesini içinde barındırıyor. Andican, çalışmasının sonunda bu sefer siyasette, sosyal ve kültürel hayatta çeşitli toplumların Temür algısı üzerinde uzunca duruyor. Özellikle Türkiye'de bugüne kadar yapılan çalışmalardaki algılara da ayrıca yer vererek yeri geldiğinde bunları eleştiriyor.

Türkiye'deki tematik çalışmalar arasında söyleyebileceğimiz diğer bir araştırma Cüneyt Kanat'ın Memlûklü ve Temürlü münasebetleri üzerine olan eseridir [16]. Cüneyt Kanat, bu çalışmasında iki taraf arasındaki ilişkilerin başlangıcında Memlûk hükümdarı Berkuk'un ittifaklar sistemi sayesinde Temür'ü bölgeden uzak tutmayı başardığını belirtir. Fakat hem Berkuk'un hem de bölgedeki diğer liderlerin ölümüyle bu ittifaklar sisteminin bozulmasıyla Temür'ün eline fırsat geçtiğini ve onun da bunu değerlendirdiğini belirtir. Temür'ün diğer güçler gibi Memlûklere de üstünlüğünü kabul ettirdiğini belirten araştırmacı, Temür'den sonra ise ilişkilerin normal diplomatik hâle dönüştüğünü not eder.

Yukarıdaki araştırmalar dışında kaynakların ve yabancı araştırmaların da dilimize kazandırma çalışmalarının bu son dönemde genel olarak arttığı söylenebilir. Temürlülerle ilgili olarak son dönemde Şerefeddin Ali Yezdi'nin Zafernamesinin Türkçeye çevrildiğini burada eklemek yerinde olacaktır [29].

SONUÇ

Sonuç olarak Batı literatüründe Temür ve Temürlüler üzerindeki araştırmalar, başlangıçta cihan fatihleri, genel dünya tarihi veya İran tarihi perspektifinden ve olumsuz bakış açılarıyla konu edilmiştir. Batı'da bağımsız Temür araştırmalarının ortaya çıkması epeyce zaman almıştır. Başlangıçtaki olumsuz bakış, günümüzde yerini daha ilmî bir bakışa bırakmıştır denilebilirse de bazı araştırmalarda hâlâ abartılı bir İran merkezlilik olduğu göze çarpmaktadır.

Türkiye'de ise Cumhuriyet öncesinde genelde Osmanlı merkezli bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyetin ilk devresinde genel

Türklük araştırmalarının ön plana çıkmasıyla Temür ve Temürlüler, Türklükleri vurgulanarak araştırılmıştır. Batı'daki araştırmalardan farklı olarak Türklük vurgusunun daha yoğun olduğu görülmekte, ancak İran kültürüyle etkileşim olduğu da kabul edilmektedir. Temürlüler üzerine çalışmalar 20. yüzyılın son çeyreğinde bağımsız bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmış ve konu her yönden ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu devrede olumsuz bakış büyük ölçüde yerini ilmi bakışa terk etmiştir. Genel siyasi ve kültürel tarihi ortaya konmuş olan hanedan hakkında 21. yüzyıla birlikte tematik araştırmalara geçilmiştir.

Kaynakça

1. AKA, İsmail. *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*. Ankara: TTK Yayınları, 1994.
2. *Timur ve Devleti*. Ankara: TTK Yayınları, 1991.
3. ALAN, Hayrünnisa. *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
4. ANDİCAN, A. Ahat. *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
5. BARTHOLD, V. V. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. (Hazırlayanlar Kazım Yaşar Koprıman - Afşar İsmail Aka). Ankara: Kültür Bakanlığı, 1975.
6. BARTHOLD, Wilhelm. *Uluğ Beğ ve Zamanı*. (Çeviren İsmail Aka). Ankara: TTK Yayınları, 1997.
7. BECKWITH, Christopher. *İpek Yolu İmparatorlukları: Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi*. (Çeviren Kürşat Yıldırım). Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2011.
8. BOZKURT, Mahmut Esat. *Aksak Demir'in Devlet Politikası*. 2. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.
9. BUYAR, Cengiz. *Tarih-i Emniye'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Manas Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Bişkek, 2006.

10. ÇANDARLIOĞLU, Gülçin. *Orta Asya'da Timurîler Çin'de Ming Münâsebetleri*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1995.
11. ERCİLASUN, Konuralp. "Mercânî ve Sayrâmî Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Aydınlarının Çingizoğullarına Bakışı". *Cengiz Han ve Oğulları Sempozyumunda sunulmuş bildiri*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2006.
12. ERCİLASUN, Konuralp. "Temür ve Devleti Hakkındaki Araştırmalara Genel Bir Bakış", *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi Bildiri Kitabı*, Editör: Mustafa Alkan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 697-714.
13. FINDLEY, Carter. *Dünya Tarihinde Türkler*. (Çeviren Ayşen Anadol). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006
14. GOLDEN, Peter. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çeviren Osman Karatay). Ankara: Karam, 2002.
15. GROUSSET, Rene. *Bozkır İmparatorluğu: Attila / Cengiz Han / Timur*. (Çeviren M. Reşat Uzman). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
16. KANAT, Cüneyt. *Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi: Memlük-Timurlu Münasebetleri 1382-1447*. Ankara: TTK Yayınları, 2022.
17. MANZ, Beatrice Forbes. *Power, Politics and Religion in Timurid Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
18. *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
19. MOLLA Musa Sayrâmî. *Târih-i Emniye*. Kazan, 1905.
20. NAMIK Kemal. *Osmanlı Tarihi - I*. (Bugünkü Türkçeye Dönüştüren Mücahit Demirel). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2005.
21. ROUX, Jean-Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Çeviren Aykut Kazancıgil - Ayşe Bereket). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
22. *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*. (Çeviren Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
23. *Timur*. (Çeviren Ali Rıza Yalt). İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994.

24. *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl.* (Çeviren Aykut Kazancıgil - Lale Arslan-Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
25. STARR, S. Frederick. *Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane*, Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2013. Türkçesi: *Kayıp Aydınlanma*, çeviren Yusuf Selman İnanç, İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
26. SUBTELNY, Maria. *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*. Leiden: Brill, 2007.
27. SUÇIKAR, Tarkan. *Emir Timur Yıldırım Bayezid: XV-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*. Ankara: Panama Yayıncılık, 2018.
28. ŞEHABEDDİN Mercânî. *Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*. 1. Cilt. Kazan, 1885.
29. ŞEREFÜDDİN Ali Yezdi. *Emir Timur (Zafername)*. (Çeviren Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
30. TOGAN, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
31. *Türk Tarihinin Ana Hatları*. 2. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
32. WEBER, Max. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press, 1978.
33. WOODS, John. *The Timurid Dynasty*. Bloomington: Indiana University, 1990.
34. YÜKSEL, Musa Şamil. *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: TTK Yayınları, 2009.
35. ZSOMBOR Tibor, Rajkai. *The Timurid Empire and the Ming China: Theories and Approaches concerning the Relations of the Two Empires*. Eötvös Lorand Üniversitesi Doktora Tezi. Budapeşte, 2007.

TİMURLULARDAKİ TARİH YAZIM GELENEĞİNİN FARKLI YÜZÜ: GÜLBEDEN BEGÜM VE HÜMAYUNNÂMESİ

Bilal KOÇ

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,